

V. RÉSZ.

IGAZGATÁS.

I. fejezet.

Az igazgató.

János Zsigmond 1568 júniusában adja ki azt a rendeletét, mellyel a templomok, hivatalok és közvagyon használatát a magyarok és szászok között egyenjogulag közössé teszi.

Ez a rendelet az alapja annak, hogy az igazgatók kezdetől a 17. század vége feléig (Jövedécsi volt az utolsó szász.) nemzetiség szerint váltották fel egymást. Ettől kezdve azonban nincs több szász (illetőleg német) nemzetű igazgató.

Az igazgató hatásköre, hivatali teendője kezdetben nem volt szabályozva. A gyakorlat alakította ki úgy, amint a 19-ik század elején Körmöczi püspöksége alatt készült első igazgatói utasításban formát ölt. Sok tekintetben az igazgató személyi tulajdonságaitól, tudományos irányától és készségétől függött, hogy az iskola életét és tanulmányi rendjét a maga képére formálja.

Az igazgató kezdetől fogva a 19. század elejéig a theologia tanára volt. Teendője volt: az ifjúságot nevelni, a tanulmányokat, tanárokat vezetni és ellenőrizni, szóval a kormányzás és igazgatás. Ha a cétus dolgaiban valamit nem tudott egyedül elintézni, kikérte kartársai és a plebánus tanácsát. Ha ezek sem tudtak a kérdésben dönteni, akkor a papok és a városi tanács urait kérték fel bíránakul, kiknek ítéletében meg kellett nyugodnia az ifjúságnak, mert rendeleteik törvényerővel bírtak. Ha ebbe valaki nem nyugodott bele, le kellett vonnia következményeit. Így történt 1632 nov. 26-án, mikor a városi tanács a papokkal megjelent a Köpeczi Miklós főnök s az igazgató között dúló egyenetlenség lecsendesítésére, ami azonban nem sikerülvén, a magyar diákok 45-en elhagyták az intézetet s többé nem tértek vissza. (L. Stegmann Joachimnál.)

Az igazgatói állás sokszor ütközőpont volt, részben a püspökség, részben a cétus felé is, minthogy a hatáskörök nem voltak szabatosan meghatározva és elkülönítve. A plebá-
nustól való függés sohasem jött kérdésbe, ha t. i. az igazgató nem maga a plebánus volt. Ennek okát Uzoni abban látja, hogy az iskola első szervezője Dávid Ferenc volt, mint plebánus s így mintegy atyja az iskolának, kinek hatalma a rektor felett kérdésbe sem jött s szinte észrevétlenül átszállott utódaira is.

De más a viszony a püspökkel szemben. A püspök hatásköre kezdetben csak a vidéki eklézsiákra terjed ki, a kolozsvárirra nem. Ezért olvassuk pl. 1640 dec. 12-ről (Fasc. I. 212.), hogy a szenior és egy diák közötti ellentét elenyésztetése végett a püspök „a plebánus úr képviselőjében“ (in persona Rdi Dni Plebani) az iskolába lép, az ügyet a rektorral együtt megvizsgálja s döntést hoznak. Ezért terjeszti Koncz Boldizsár püspök 1669-ben a kissárosi zsinat elé kérését: hogy a zsinat a kolozsvári unitárius eklézsiaétól azok képviselői útján szeretettel és teljes tisztelettel kérje, hogy a helybeli pap mellett a püspöknek is adassék meg ama eklézsia gimnáziumával szemben a hatáskör, hogy a tanulókat illetlen ruhában járásuk s más kihágásaik miatt meginthesse, hogy ily módon a mi vallásunk gyalázásának, mieink megbotránkozásának ne legyen alkalma s az iskolák rektorai a kihágókat ne védelmezhessék. Sok hatásköri összeütközésre adott alkalmat az igazgató és püspök között a mesterek rendelése is. Az 1681. évi jun. 8. ádámosi zsinat határozata e tekintetben: amely diákot a püspök a kolozsvári konzisztóriummal állásra küld s az nem megy, zárassék ki az iskolából és a főkonzisztórium engedélye nélkül ne folyamodhassék sem papságra, sem mesterségre. A hatáskörök szabatos megvonásának hiánya az oka annak, hogy a kérdés ismételten szőnyegre kerül. Az 1722-i zsinaton megint tárgyalták. A rektor (Szent Ábrahám) azt vitatta, hogy az állásba való kirendelés az ő joga. Ezzel szemben a zsinat a „rektor jogának megrövidítésével“ meghatározza, hogy az elsősorban a püspökhöz tartozik, de a rektorral közösen meg kell beszélni. Itt a zsinat Szent-Ábrahámival áll szemben s határozatában csendesítő szavakkal magyarázza, hogy meg kell értenie s elfogadnia, hogy dependeálnia kell neki is a püspöktől. (A kérdés részletesebb tárgyalását l. Szent-Ábrahámínál.)

Az igazgató hatásköre meghatározatlan voltát igen világosan mutatja az a kellemetlen összetűzés is, amely Almási püspök, illetőleg az eklézsia és Kolozsvári Dimén Pál rektor között a 18. század első tizedében volt. (Részleteit l. Diménnél.) Dimén nem számolt el a Hollandiában gyűjtött pénzzel és követelte annak harmadrészét. Az eklézsia vezetősége so-

kalta ezt s követelte a pontos számadást. Hidegség és ellenségeskedés állott be köztük. Ennek egyik következménye volt, hogy az eklézsia nem adta ki a Dimén fizetését; ez pedig nem tanított, hanem orvosi gyakorlata után látott. Sőt diákjait is eltiltotta ismételten a templomi szolgálattól. A püspök panaszt ad be ellene s többek között azt is mondja: „talán tartana valami harmoniát, ha mindenenk őkegyelmétől függenének, de hogy őkegyelme mástól függjön, sőt az egész eklézsiának is engedelmeskedjék, azt semmiképpen nem akarja cselekedni.“ Mikor deákokat mesterségre kell ordinálni, az nem mehet végbe veszekedés nélkül. Aztán kéri az eklézsiát, mutassa ki őkegyelmének „hatását“, hogy „alkalmaztassa magát a szent gyülekezethez.“ A püspök egy másik panaszában felfüggesztésüket (őneki és Pálfinak) kéri, hogy „az én infringáltatott authoritásom is restituáltassék.“ A kebli tanács ülésén Dimén kijelentette, hogy „forumul az eklézsiát nem agnoskálja.“ Az ütközőpontok tisztán mutatják, hogy Dimén nem tiszteli s nem fogadja el a püspök hivatali tekintélyét, sőt az eklézsiát sem forumául. Sőt egyízben azt mondotta: az schola az enyém. A rektor hatásköre hosszú időn át nem volt szabatosan rendezve a cétussal szemben sem. Azaz talán helyesebb, ha úgy mondjuk: a cétus régóta szilárdan megszervezett rendjére támaszkodva, olyan jogokat igényelt magának, amilyenekre a dolgok rendje szerint nem lehetett hatásköre. Ez a széleskörű autonómia helytelen értelmezéséből eredett. 1665 január 18-án Koncz Boldizsár püspök alatt hozta a Főtanács azt a határozatot, hogy akiket a rektor a tógások társaságába felvesz, azokat a diákoknak is el kell fogadniok s a rektor, vagy helyettese akarata ellenére ne merjenek valakit visszautasítani. Ugyanez év szeptember 9-én a tanács urai mégis keményen megrójják a diákságot, hogy nem fogadták be azokat a noviciusokat, akiket a plebánus (t. i. az igazgató) méltóknak ítelt. (Fasc. II. 212. l.). 1693 februárjában egy felmerült esettel kapcsolatban a konzisztórium határozatot hoz s a patrónusok megerősítik, hogy ezután akik falusi mesterségből visszatérnek, vagy valamely más okból az iskolából eltávoztak, de oda újból visszatérnek, „a rektornak joga és hatalma legyen azokat felvenni, vagy visszautasítani; s ha felvette, róluk saját belátása szerint intézkedni.“ (Fasc. II. 545.).

1734-ben történt Szent-Ábrahámi alatt, hogy a cétus nem akarta elfogadni az igazgatónak egy fegyelmi ügyben a magától eltérő határozatát. Az ügyet a konzisztóriumnak kellett eldöntenie, amely kimondotta, hogy igenis a rektornak joga van a cétus ítéletét felülbírálni, megváltoztatni s ez ellen a cétusnak nincs joga felebbezni, hanem meg kell nyugodni.

Ugyanaz a konzisztórium, mely a lázadó diákokkal szemben igazat ad a rektornak, kimondja azt is: „a szekundánusok iránt pediglen ennek utánna legyen a rektor és professzorok ökegyelmeknek szabadságában, kit akarnak exaktornak tenni, akár deákot, akár szekundánust. (Fasc. V. 24—32.) (L. bővebben Szent-Ábrahámínál). 1749-ben a diákok forradalmat szítottak a rektor egy intézkedése ellen s megint a konzisztóriumnak kellett közbelépnie az ügy elintézésére. Hogy a cétus mennyire éberem őrködött igazi, vagy igényelt jogai megtartása érdekében, mutatja egy 1695 évi dec. 9-i határozata, melyben súlyos büntetést (1 frt 20 kr.) szab arra, aki ügyét a rektor elé viszi, mielőtt a cétusban tárgyalnák. Kolozsvári Dimén Pál rektor alatt a konzisztórium azt a törvényt hozta: akinek szobájában dohányfüstöt vesznek észre, annak hospese 25 nummust fizessen. Ezt a törvényt a cétus csak feltételesen és azzal a módosítással fogadta el, hogy ahospes előbb igaz lelkiismeretére tegyen hitet, ki füstölt s az büntettség, mert különben ártatlan szenvedhet hibás miatt. (Fasc. III, 21.).

Az igazgatói hatáskörnek e rendezetlenségében valóban ideje volt, hogy végül valami törvényes norma állíttassék fel. A 18. század embertelen áriánus üldöző viharai között erre nem gondolhattak. Csak akkor kerülhetett sorra, mikor II. Józseffel megértő, felvilágosodott kormányzati szellem köszöntött be s nem kellett többé az intézetnek létét féltetnie, mikor Suki alapítványának életbelépése folytán nem kellett tanárnak, tanulóknak napi munkájával megkeresnie élelmét s nem kellett éhezniök. Lázár István alatt megkezdődött tehát egy belső szervezőmunka s ez még tudatosabb célszerűséggel folytatódott Körmöczi alatt, aki, míg egészsége teljes volt, egész sor értékes utasítást és rendszabályt foglaltatott törvénybe. Így alkotta meg 1815-ben az *első igazgatói utasítást*.

Különben a rektori utasítás elkészítésére okul szolgált az a körülmény, hogy a püspöki és rektori állás Lázár Istvánnal különvált. Alkalmi oka azonban egy igen kellemetlen összeszólalkozás volt, mely Körmöczi püspök és Molnos igazgató között történt, miről Körmöczi és P. Horváth Miklós közti bizalmas levelezésből értesülünk. Molnos ugyanis Körmöczi rendelete ellenére nem jelentette a kir. liceum igazgatójánál, hogy bizonyos diákok még nem végezték be a kurzust, tehát nem vehetők fel. „Bizony makacs nyakasságot és füstöt tapasztalok a jó Molnosban — írja a püspök — hogy az én s az ítélőmester szavait s javallásos utasításait nem teljesítette“. A püspök tartott tőle, hogy ifjaink a kizárás miatt elidegenednek vallásunktól s státusunktól. „Miért vagyok én superintendens scholarum? Meddig terjed vigyázatom és miben? Mert én örökös

collisioban voltam praedecessorommal (Lázár J.), de nem az effélékben s ilyenbe nem is szóltam intimatumai ellen". Ez az eset indította a püspököt, hogy a rektori útasítás elkészítését elővegye s nemsokára a Főtanácson letárgyaltassa. Az 1815. évi Főtanácson beadták a javaslatot, melyet Nagy Lázár, Nagy Mihály, Sala Sámuel, Molnos, Szabó Sámuel és Barabás Dávid tagokból álló bizottság vizsgál meg s ajánlatára a Főtanács elfogadja a következőkben:²

A kolozsvári kollegyomnak Rectorát illető instructio.

A kollegyom immediatus feje a Rector. Felette vagynak a Superintendens, Mlgs. és Tkts. Fő és Inspector Curator urak és a Consistoriumok, kiktől illő függéssel lenni tartozik. Törekedése foglalhatja a jó nevelés kieszközlése. — Jónak mondható ezen nevelés közelebbről, ha az a közönségtől bevett és fennálló törvények szerént vagyon, tágasban pedig, ha az ember rendeltetésével s különösen minden polgár céljával megegyez. Azért köteles: a) a fennálló törvényeket megtartani és megtartatni; b) Ha azokban valamely fogyatkozást tapasztalna, mely szerint azon törvények és tanításbeli szokások nem volnának eléggé a cél és megváltozott környülállásokhoz alkalmaztatva, azt elsőbben a Tkts. Inspector Curator uraknak, professor társainak is jelenteni, s ha kisebb momentumú a dolog, azok egyetértésével a szükséges változást megtenni, a Consistoriumnak helybehagyás végett jelenteni; ha pedig nagyobb momentumú, az Inspector Curatorok vélekedésével együtt a Consistoriumnak eleibe adni köteles, hogy ez a szükséges változást megtegye. — Minthogy pedig minden nevelés főképpen abból áll, hogy a nevelendők a tudományokban és a jó erkölcsökben gyarapodást vegyenek s ezekben a kollegyom Rectorának hivatalos segédi lévén egyenként minden professorok, köteles a tudományok és jó erkölcsökben lehető gyarapodás bizonyosabb voltára nézve hónaponként legalább egyszer professor társaival consessus tartani s velök mindenről atyafiságosan egyetértéssel, minden jobbíthatások s hasznosabb kinézések; s azon nevelésbeli nemes tárgyak bizonyosabb elérhetése eszközeiről s módjairól tanácskozni, határozni s egyesült erővel s egyetértéssel teljesezésbe venni. Magára nézve pedig

I. A tanításra nézve.

Arra vigyázni, a) hogy a tudományok és leckék mindazoktól, kiknek a tanítás kötelességek szorgalmasan taníttassanak a törvények által kiszabott órákon és időkbén: oknélkül való vacatiók, feriak, leckére meneteltől való dispensatiók ne adassanak. Azért ha valamelyik professor vagy praeceptor betegsége, vagy egyéb akadály miatt leckére nem mehet, tartozzék azt előre a Rectornak megjelenteni s a rector a leckét vagy maga személyesen kipótolja, vagy más által kipótoltatja. Azon esetben pedig, midőn valamelyik sok ízben hir nélkül elmulasztja a tanítást, ha praeceptor, mindjárt illő fenyítés, vagy egyéb büntetéssel megbüntetni, ha pedig professor, a Superintendensnek, vagy a Curatoroknak, sőt a terhesebb és gyakrabb esetekben a Consistoriumnak is bejelenteni tartozik. Az innepek előtt való vagy egyéb feriakat is csak az Inspector Curatorok egyetértésével a törvényektől meghatározott módon és időben adja ki.

b) A tanításban köteles arra vigyázni, hogy nem akármí, hanem azon tudományok taníttassanak, melyek a törvények által kiszabattak. Minden

² Közlöm szószerint, mert tudomásom szerint sehol sem jelent meg.

professorok a magok cursusaikat elvégezzék s egyik Semesterbeli leckéket a másba ne vigyék által, hogy osztán valamely tanítandó annál fogva elmaradjon. Ha valamely ily hibát tapasztalna, azt mindjárt megorvosolni, ha különben nem lehetne, a felsőség által is el ne mulassza. A classis praeceptorokra nézt pedig azokat minden Semesternek az elején hivassa magához, s mindennek, hogy mit tanítson classisába, szabja ki, úgy mint a törvény tartja; a tanítás folyamatban is szorgalmasan vigyázzon, hogy azok mit miképpen és vajjon jól tanítanak-é? Azért classisaiokban gyakran forduljon meg, midőn a tanítás vagyon s ha valamely fogyatkozást tapasztal, azt azonnal jobbítsa meg. Hetenként két-két *Exercitiumokat* és *Stylusokat* s néha extemporaneusokat is készíttetni el ne mulassza s azokat a praeceptoroktól is ottan ottan magához vitesse, hogy lássa, valljon azokat a praeceptorok jól corrigálják-e? Nagyobb vigyázhatásért még a tanulás kezdetiben határozassa meg, hogy melyik professor melyik classisra vigyázzon s ügyelettel légyen, hogy azok a magok *Inspectiojokat* szorgalmasan folytatni el ne mulassák.

c) Midőn az examenek ideje következik, a Consistorium által rendeltessen ordinarius censorokat, azok tartatások módjáról az Inspector Curatorokkal értsen egyet, azt írja *seriesbe* s néhány exemplarokat íratván azokat küldözze ki azon atyánkfiaihoz, kik az examenre vagy megjelenni szoktak, vagy annak folyását tudni kötelelességek. Irasson *conspectust* a tárgyakról is, melyekből az examen adatik: azokat az examen folyama alatt a censor uraknak exhibeálja. Vigyen jegyzést a feleletekről és a censor urakkal és a professoratussal egyetemben készítsen *classificatiót*, a *praemiumot* a classisok száma szerént ossza fel és adassa ki, ezt a *Protocollumba* írja fel és annakutána a Consistoriumnak adja bé, hogy lássa a Consistorium mindazt, mit, mindazt, miképen tanultak és tanítottak. Az *examenek pedig a legnagyobb illendőséggel tartassanak*. Ezek végződésekor ha talán oly rossz magaviseletű ifjak találtatnának a Collegiumban, kiknek nemcsak megjobbulásukat remélni nem lehetne, hanem attól is kellene tartani, hogy példájokkal másoknak ártanának, vagy oly csekély tehetségűek, hogy azok a tudományok tanulásában magokat hijában foglalatoskodtatnák, ezeket bejelenteni a Censor uraknak köteles, hogy ezek azon ifjakat vagy mesterségek tanulására bírják, vagy különben is a Collegiumból kiutasítsák.

d) A praeceptorok kinevezésében akár *publicusok*, akár *privatusok* legyenek azok, nagyon vigyázó légyen, az *első kinevezésében a professoratust is hívja* segítségül és minden rendbéli elsőségre való vigyázás nélkül csak az olyanokat nevezze ki praeceptoroknak, kik *nemcsak tanítani, hanem nevelni alkalmasak* s tanítványai környülállásira nézve megkivántató tulajdonságokkal bírnak, azokat tanítványai eleibe introducálja, azokat kamaráikban és classisaiokban is ottan-ottan látogassa meg, hogy tudja, ha valamely hiba esik, legottan megjobbítani.

e) *Contiók, oratiók* a szokott órákon minden héten tartassanak az ifjúság gyakorlására s a Rector mind az ifjúság által a hibákat tétesse ki, mind maga tegye ki, hogy lássák, miként kellett volna jobban dolgozni. A deákokat templomban való gyakorlás végett ottan-ottan rendelje predicálni, midőn a tiszt. papok által requiráltatik. Hogy az egyezés az Ecclesiával is fenntartassék, a templi frequentánsokra légyen nagy vigyázattal, hogy a templomot hiba nélkül gyakorolják s ha könyörögniek kellek, alkalmas könyörgést mondjanak s a temetésre is kötelelességek szerint megjelenjenek. Midőn valamelyik deák predicálni akar, *annak praedicatioját előre vizsgálja* meg, nehogy valamely illetlenséget mondjon el. A *Cantusokat* is szorgalmasan gyakoroltassa.

II. Az erkölcs fenntartására nézve.

Összel mindjárt a tanítás kezdetében válasszon juratusokat és azokat eskettesse bé, hogy legyenek a vigyázatban segítői. Az iskolai törvényeket olvastassa fel az ifjuság előtt, hogy tudja minden a maga kötelességit. Akár a deákságnak, akár a N. Secundániának Előljárói változzanak, azok helyébe másokat válassztasson. De csak az olyanokat confirmálja, kik arra magokat mind tudományok, mind jó magokviselete által quálificáltak. Tartson szoros fenyítéket, a büntetések mindazáltal minden szelidséggel legyenek, valamint a tanulókkal való bánás egész emberséggel való. Mindenek felett pedig a vigyázat legyen a legnagyobb, hogy amennyiben lehet, a hibázásra való lehetőség elvétessék. Azért vigyázni kell, 1. Hogy a városon szerte-széllyel ne járjanak ok nélkül. 2. A kapuk a szokott órákon bezárassanak. 3. Éjjel is gyakran látogassa meg őket mind titkon, mind nyiltan. 4. A Locorum dispositiókor, melynek 7-ber két első heteiben mindenkor meg kell esni, mind azért, hogy a tanulók azon hónap első napjára való kijövetelre azáltal serkentessenek, minthogy a jelen nem levők csak azon helyeket kapják, melyek másoktól megmaradnak, mind azért, hogy a szükség s fáról jókor gondoskodhassanak, vigyázzon, hogy hospeseknek olyanok tétessenek, kik jó erkölcsűek, ha mindjárt nem elsőik is s ezeknek adja ki az írt instructiót arról, hogy miből álljon kötelességek.

III. Minthogy pedig nemcsak a lelket, hanem a testet is kell nevelni, arra kell vigyázni,

a) hogy a szobák tisztán tartassanak, az ablakok ottan-ottan, sőt minden nap, midőn felettébb való hideg nincs, egy néhány minutumig megnyittassanak.

b) A szobák mértékletesen fűtessenek, mely végre vigyázzon, hogy a hospesek idején, korán megszerezzék a szükséges fát. Hasonló gondosság legyen arra is, hogy a szobáknak ivó vizek legyen.

c) Nehogy a gyermekek a classisokban egymásután igen sokáig tartassanak, melynek mértéke rendszerént egy óra.

d) Nehogy velek gorombán bánjanak, s egyáltalában a kinzásig soha se vezetessenek, hanem inkább, ha megjobbíthatatlanok, csapattassanak el.

e) Néha-néha a praeceptorok vigyázata alatt recreatoria is bocsáttassanak a szokott időkben.

IV. A Collegium Oeconomica administratiojára nézve

vitessenek protocollumok, valamint az excessusok, úgy a Collegiumnak minden jövedelmeiről s kötelességeiről. Vigyázzon a Rector, hogy mindazon pénzek, melyek az ifjúságtól a közönség cassájában befizettetnek, milyenek a Locorum Taxa, Lignorum, Secessus, reparationum sat. taxák a classis praeceptorok által hiba nélkül felszedessenek, minden classis protocollumában feljegyeztessenek s azután a Collegium seniorának administráltassanak, melyeket osztán a senior illő helyekre administráljon Mindezen jövedelmek a senior kezeiben menvén fő vigyázatot tégyen arra, hogy az iskolai törvények s Consistorium határozásai szerint amely pénzek ez vagy amaz végre fordíttatni határozattak, pontosan teljesíttessenek, azokról adjon számot, még pedig ily módon: Minden esztendőben a fizetendők Szent György napja előtt úgy szedessenek fel, hogy azokról való számadását akkor a Rectornak adhassa be; ez azt az Exactoria Comissiotól maga mellé kért két vagy három tagokkal megvizsgálja, a difficultásokat kitészi s osztán a finaliter liquidáltatott Statusunk perceptoralis Protocollumába béírván a praeceptoroknak administráltatja. Így az iskolai esztendő végével az elmaradt időről is. Nemkülönben cselekszik a sütő-házak provisorával és a bibliothekariussal is, kiknek számadások mindazáltal ehez a terminushoz nem lesznek köttetve, hanem a provisor ugyan

minden három hónap végével, a Thecarius pedig minden esztendő végén számolnak. Az ifjúság tulajdon jövedelmeire is vigyázni a Rector kötelessége. Ilyenek a Sukianum beneficium, a hónaponként adadni szokott pénz, a patrocinium és az accidentiák. Vigyázzon a Rector, hogy ezek az ifjúságnak a maga idejében hiba nélkül kiadattassanak és mindenkor improcolláltassanak. Vigyázzon arra is, hogy amely diákok innepekre patronushoz kimennek, azok alkalmasak legyenek, kötelességeknek megfelelni tudjanak; ezeknek praedicatioikat olvassa meg, hogy botránkoztató, vagy vallásunk principiumaival ellenkező kitételek ne legyenek, hogy a Collegium szégyent ne valljon miattok és amely patrociniumot hoznak, annak a competaló részét a seniornak administrálják. Hasonló gonddal legyen a nyári deákokról s azoknak élelmekről, jövedelmeikről, hogy azokban hiányosság ne legyen, ez aránt az Ecclesia Primarius Curatorával is egyetértsen. A Collegium épületeire vigyázni és vigyáztatni, hogy azok ne romoljanak, vagy ha valamiben megromlottak, akikkel illik, jobbítani a Rector kötelessége.

Ügyeljen, hogy a romlások az Oeconomusok által mindenkor, midőn más lesz az Oeconomus, feljegyeztessenek és akik által okoztattak, megjobbítottassanak. Ha pedig olyanok, hogy a közönség cassájából kell reparáltatni, azt az Inspector Curator urakkal közölje és azután ha költség applacidáltatik, igazíttassa meg. Nemkülönben a Collegium sütő-házait is.

Hogy a Collegiumban égés ne támadhasson, fogadjon kéményseprőt, ki a kéményeket tisztán tartsa. A kemencékre pedig az ifjak által oly gondot viseltesen, hogy azon veszedelem elhárítódjék. A Collegium nyári meszelésére fogadjon jókor kőmivest, ki a Collegium szobáit a nyári hónapokban megmeszelje, hogy midőn az ifjúság begyűl, azok tisztán találtassanak.

Ez utasítás kidomborodó vonása rendszeressége. Az a sejtelmem, hogy Körmöczi munkája. Az igazgatói teendők négyféle természetűek: a tanítást, az erkölcsöt, a testi nevelést és az iskola anyagi ügyeit illetők. Az igazgató összes működésének summája: a jó nevelés eszközlése. A nevelés jó, ha az ember rendeltetésével megegyez. „Segédei” a professzorok, kikkel havonként legalább egyszer értekezletet tart s a cél elérhetése eszközeiről tanácskozik. A tanításra nézve: kötelessége ügyelni, hogy a leckék megtartassanak, ok nélkül való vakációk ne legyenek, a tanárok kurzusaikat elvégezzék. a klasszis preceptorok tanítani valóit kiszabja, óráikon gyakran megforduljon, az általuk készített dolgozatokat (exercitium, stylus, extemporaneus) vizsgálja felül, a klasszisok felügyeletét a professzorok között ossza szét. A vizsgálatok idejéről, tartásáról, osztályozásról, jutalmakról, censorok kiküldetéséről „legnagyobb illendőséggel” gondoskodják. Különös kötelessége volt a publikus és privatus preceptorok kinevezése s ügyelnie kellett, hogy ezek nemcsak tanítani, hanem nevelni alkalmasak legyenek. A publ. preceptorok kiválasztásánál a tanárok véleményét is ki kellett kérnie. Másik kiváló teendője a konciók és orációk pontos megtartása, megbiráltatása és megbirálása, a diákok predikációjának előre megvizsgálása. Az erkölcsre nézve: isk. év elején jurátusok választása, iskolai törvények felolvasztatása, diáki társaság előljáróinak megválasztatása, fegyelmezés szelid-

séggel legyen s úgy, hogy a hibázás lehetősége elvételessék, éjjel is látogasson, a bennlakási helyek kiosztása, jó erkölcsű hospesek kijelölése. A *testi nevelésre nézve*: a szobák tisztasága, jó levegője, fűtése, a gyermekekkel szemben szelid bánásmód, felügyelet mellett recreatióra vitele. A *gazdasági vagy anyagi ügyekre nézve*: a szeniori pénzkezelés ellenőrzése, a sütő-házak provizorának három havonként és a bibliotekáriusnak év végén számadásának felülvizsgálása, a Sukianum beneficium, patrocinium, accidenciák pontos kiszolgáltatása, a nyári diákok élelméről, jövedelméről való gondoskodás, a kollégium épületének karbantartása, az ökonomusok heti változásakor a romlások számbavétele, feljegyeztetése, kéményseprés, kemencék tisztán és rendben tartása, nyáron a szobák meszeltetése.

Úgy sejtem, hogy ez az utasítás csak a gyakorlat által hosszú időn át kifejlesztett szokásszerű állapotokat és teendőket foglalta rendszeresen szabályokba s ez utasítás alapján a régi állapotokra vissza lehet következtetni. Az új idők szelleme csak abban nyilvánul meg, hogy a fegyelmezés tekintetében a szolidabb és enyhébb s emberségesebb eljárásokat hangsúlyozza s ajánlja figyelembe. Különösen kiemelendőnek tartom, hogy az igazgató hivatali állását meghatározza, — most történik először — midőn azt mondja, hogy „illő függéssel” lenni tartozik a püspöktől, fő- és felügyelőgondnokoktól és a konzisztóriumoktól, létesíti a *tanári értekezletek* tartását, ami a majdnem 100 évvel későbbi módszeres tanácskozásoknak felel meg, előírja a tanárok akadályoztatása esetén a helyettesítést, a tanterv megtartása feletti öröködést, az órákon való hospitálást és „ottan-ottan” az írásbeli dolgozatok felülvizsgálását és a jóval későbbi „osztályfőnökség” eredetét is megtaláljuk benne.

Mikor 1839-ben, később 1845-ben megalkották az iskolai törvényeket, lett volna alkalom az igazgatói teendők és hatáskör korszerű körülírására. De ez elmaradt. S amilyen széleskörű, szinte autokrata hatásköre alakult ki az igazgatónak a 17. és 18. század folyamán, míg az igazgató megbízatása meghatározatlan időre szólt, épen olyan szűkre szorult ez a hatáskör a 19. század harminças éveitől kezdve, mikor a választás két évenként ismétlődött. Észrevette ezt nemcsak a kívülálló figyelmes szemlélő, hanem — talán még hamarább — maga a diákság is. Az 1839. évi törvényelőkészítő bizottság munkálataihoz hozzászóló Vélemény írója „az oskola politiája és adminisztrációja körüli fogyatkozások” között legelsőnek említi, hogy „a rektor tekintete nem elég nagy”, mert az ifjak helyelrendezésben, patronushoz bocsátásban vélt sérelmeik miatt „hozzá úgyszólván veszekedni

felmenni" nem félnek. A „Vélemény" írója nem veszi észre, hogy a tekintély veszélyeztetéséhez önkéntelenül maga is hozzájárul, midőn az ítélőszékre vonatkozó nézetei előadásánál az igazgató teendőit felsorolván, különösen kiemeli, hogy „*ítéleteit nékie egyedül, minthogy fórumot nem konstituál, megváltoztatni hatalma nem léssen, hanem megváltoztatás végett, mint f. skus appellálja*". Az ifjúság autonómiájának szőrmentén kezeléséből és a rektor iránti bizalmatlanságból származik az a kiváncsalom is, hogy a szenior választásánál a szavazócédulákat a rektor és egy professzor az ifjúság előtt szedje ki. Az ilyen intézkedés nem alkalmas az igazgatói „tekintet" növelésére. Keveset segít az, amit orvoslási módul ajánl, hogy az illetlen szóval és kiméletlen erőszakossággal fellépőt feljelenteni köteles legyen s a legkeményebb büntetést kapja.

Az 1815. évi utasítás volt érvényben 1878-ig, mikor az aug. 26. Főtanács *„Utasítások, melyeket az unitáriusok E. Főtanácsa 1878-ban aug. 26-án a felsőbb iskolák felügyelő gondnokai, iskolai igazgatóságai s ezek jegyzői, az iskolai igazgatók, tanárok és könyvtárnokok számára megállított"* c. kiadott. Minthogy ez nemcsak külön kiadásban, hanem a székelykeresztúri unitárius gimn. történelmében is (Sándor János, Székelykeresztúr, 1896. 153—156.) megjelent, helykimelés érdekében az olvasót odautalom.

Ez utasítás szerint „az igazgató az intézet erkölcsi és szellemi összes ügyeinek vezetője és őre". Az igazgatóság utján veszi a felsőbb rendeleteket s azokat felelősség terhe alatt végrehajtja, hetenként 10 órát tanít, a költségvetés keretei között („megállapított átalány erejéig") utalványoz.

Jogi helyzete ezekben van megállapítva. Habár vezető, semmi rendelkezési joga nincs. Igaz, hogy felelőssége is csak a főhatóságoktól jövő rendeletek végrehajtása iránt van megállapítva. Legfeljebb kezdeményezhet, indítványozhat és javasolhat, de nem rendelkezhetik. Ez a szűk hatáskör az egyházi autonómiából s az egyház állandóan szorult anyagi helyzetéből foly. Sok előnye van, de tagadhatatlanok hátrányai is. Arra termett embernek a fejlesztés és előrelendítés minden módját és eszközét nélkülöznie kell s gyakran csupa akadékoskodással kell küzdenie egy s más terve és akarata végrehajtásánál. Viszont autokrata természetű igazgató működésének féket vet a hatáskörnek e szűkre szabott korlátja. S az esetleges basáskodásnak már eleve útját vágja az, hogy rövid időre terjed megbízatása. Ez a rövid idő azonban utat nyit a megengedhetetlen korteskedésnek is. A publikus preceptorok kirendelése most már nem tartozik hatáskörébe. Ha a tanárok működésében hiányokat, kifogásolni valókat talál, figyelmezte-

tés után csak az a joga, hogy az igazgatóság elébe terjeszti az ügyet. Minden hivatalos nyilvántartást, anyakönyveket, leltárakat vezet, a gyűjteményeket gondozza, de segédje, titkára nincs. Az esküdszék jegyzőkönyvét helybenhagyja, — most már — *módosítja*, szükség esetén újra tárgyalatja. Itt tehát már megvan az ifjúsággal szemben az a joga, hogy ítéleteit módosíthatja, ami eddig kifejezetten tiltva volt. Helyesebb intézkedés, mely a nevelés józanabb elveinek a terjedésére mutat.

Az igazgató a régi időkben meghatározatlan időre választott. Egyetlen adatot ismerek, amely mintha e feltevés ellen szólana. A 17. század legelején, mikor Szemerjai Joó Mártont Csanádi váltja fel az igazgatói állásban, olvassuk: „Isten Csanádi Pált meghozván onnan felülről és Samarjai M. a scholamesterségről lemondván, itélték a két nemzetségbeli prédikátorokkal egyetemben, hogy Pál uram helyeztessék a Márton uram helyébe s végezték, hogy ennek utána is soha egyik nemzeti-ség is a másik ellen semmi praerogativát ne vegyen, hanem ha a szász nemzet közül találtnak oly tudós férfiak, ezen nemzetből valónak is kell *3 esztendeig következni*, mint a magyar nemzetbelieknek. Ez az unionak is nem lenne praejudiciumára”.³ Ebből azt lehetne következtetni, hogy a magyar és szász rektorok háromévenként váltották fel egymást. De a valóságban nem ez az eset. Az igazgatók addig viselték tisztüket, míg különböző okok, pl. plebánussá vagy püspökké választás, vagy egyházi állásból való eltávozás miatt kénytelenek voltak lemondani.

Az 1832. évi szentlászlói zsinat végzése: a kolozsvári rektori hivatal minden két esztendőben változtatni végeztetik főkonzisztóriummi választásnál fogva. Ettől kezdve az igazgatók 2—4—5—7—10 évig viselik tisztjüket. A század második felében (1863. évi Főtanács 17. sz.) kétévenként választattak, de ismételten választhatók voltak. Ennek a rendszernek nyilvánvaló az a hibája, hogy két év igen rövid idő arra, hogy a dolgok intézésébe derekasan beletanulja magát. Mikor kissé belejött, már esetleg el kell hagynia állását. De az a hibája is megvan, vagy legalább is meg lehet, hogy az igazgató a tanári karban néha még csak nem is primus inter pares, hanem az egyéni szeszélyeknek és kívánalmaknak ide-odarángatott végrehajtója, a hibáknak, melyek talán nem tőle erednek s melyeket szűk hatásköre miatt sem megelőzni, sem megszüntetni nem tud, takargatója és védelmezője. Az állami segélyre vonatkozó szerződés megkötése után ez a helyzet tényleg megváltozott, mert a kormányképviselők mindenért közvetlenül az

³ Jakab Elek: Századok. 1887, 154.

igazgatót vonták felelősségre. E helyzetből szükségképen folyt a követelt s igénybe is vett szélesebb hatáskör. Jogilag azonban a helyzet az, hogy az igazgató a gyűlések előadója, a határozatok végrehajtója. Csak kívánságai és óhajtásai lehetnek, rendelkezései nem. Csak papiroson van az, hogy az intézet szellemi és erkölcsi érdekeinek a vezetője és őre.

A Főtanácsok a 19. század második felében rendszerint aug. utolsó napjain tartattak. 1892-től kezdve a régi szokástól eltérően okt. végén tartották. Ennek a változásnak két oka volt. Egyik az, hogy a köri közgyűlésekből a jelentések sokszor későre érkeztek fel s nem volt elég idő azok áttanulmányozására és feldolgozására. Másik az, hogy a tanároknak a nyári vakációja a hivatalos elfoglaltatással járó sok munka miatt elveszett. Viszont a Főtanácsoknak aug. végén tartását az tette szükségessé, hogy az iskolai év megindítása céljából a Főtanácsnak a szükséges intézkedéseket meg kellett tenni. A Főtanács későbbre tétele magával hozta annak szükségét, hogy a két évre választott igazgatók ügyében, minthogy megbízatásuk aug. végén lejárt, újból kellett intézkedni. Minthogy az igazgató változása évközben a tanügyre és adminisztrációra hátrányos, E. K. T. 1893-ban azt javasolta a Főtanácsnak, hogy a választást jövőre bizza rá, hogy a 2 évi ciklus lejárta után az isk. év előtt legalább egy hónappal az állást betölthesse. A Főtanács, minthogy a választás most nem aktuális, a határozatot a jövő évre halasztja. Az 1895. évi bölöni zsinat kimondta, hogy az igazgatók ezután egyik zsinattól a másikig, tehát 4 évre választassanak.

2. fejezet.

Igazgatóság.

Igazgatóság, mint szervezett testület, mai értelemben és szabatosan kialakult hatáskörrel hosszú ideig nem volt sem Kolozsvárt, sem Tordán, sem Keresztúrt. A tordai gimnázium történetében olvassuk,¹ hogy a gimnázium előjárósága — nem igazgatósága — 1853 ápr. 10-e óta tartott minden vasárnap d. e. a templomozás után gyűléseket. Az igazgatóság 1859-ben szerveztetett (E. K. T. 139., 350. sz. a.). Tagjai: a felügyelőgondnokok, tanárok és pénztárnok. Első gyűlése 1859 szept. 4-én volt. Az igazgatóság a főhatóságtól vett rendeletek és utasítások szerint vezeti az iskola anyagi és szellemi ügyeit s

¹ Varga Dénes, id. m. 232—236. l.

felelősséggel tartozik. Tehet kezdeményező lépéseket és javaslatokat, de a végrehajtást csak felsőbb jóváhagyás után eszközölheti,

Székelykeresztúrt szintén nem volt hosszú ideig konstituált igazgatósági testület.² Az ügyeket az építettő bizottságok, egyházköri gyűlések és papi székek tárgyalták az igazgatói háznál összejött iskolai felügyelő és köri gondnokok, esperesek és más egyházi tanácsosok s ha jegyzőkönyvet vettek fel, ezt az egyházköri jegyző vezette. Vizsgálatok után tartottak eleitől fogva értekezleteket, melyeken részt vehetett akárki, aki jelen volt a vizsgálatokon, akár volt egyházi tanácsos, akár nem.

1863-ban (?) kezdik vezetni az igazgatóság jegyzőkönyvét, ami érthetetlen, mert hiszen nem volt még megszervezve, amint mondja is Sándor János, hogy csak 1873-ban adott be egy javaslatot az igazgatóság szervezésére, melyre az az évi Főtanács 19. sz. a. meghatározta, kik legyenek tagjai.

Nálunk az 1809. évi isk. felügyelőgondnoki utasítás (l. ott.) ismer egy *appellatorium*, vagy *rectorale fórumot*, amely tanulók súlyosabb fegyelmi ügyében az iskolai esküdtszék által hozott ítéleteket föllebbezés esetén felülvizsgálja, a bűnöst megfenyíti, súlyosabb esetekben „a rectorral egyetértőleg“ a konzisztóriumnak jelenti. Ez a testület csak a felügyelőgondnokból és rectorból áll. Az 1815. évi igazgatói utasítás előírja, hogy a rector „hónaponként legalább egyszer prof. társaival consessust tartson“ s velök mindenekről atyafiságos egyetértéssel tanácskozzék az intézet ügyeinek előbbviteléről. Az 1839. évi iskolai törvénykönyv a „politikai adminisztráció“ címe alatt két rendbéli „előjáróságot“ szervez. Egyik a felső, vagy külső. másik az alsó, vagy belső. A felső áll a fő- és repr. konzisztóriumából és a „collegiumi főigazgatóságából“. Ez utóbbinak tagjai: a három inspektor kurátor, a négy professzor és a pedagogarcha. (Az alsó, vagy belső előjáróság az ifjúság kebeléből választott „hivataloskodókból“, mint a főnök stb.) A törvény nem eléggé szabatos és következetes, mert az új szervet, hol *főigazgatóságnak*, hol *igazgatóságnak* nevezi. Hatásköre nincs rendszeresen külön fejezetben, vagy cikkekben megállapítva, hanem a különböző természetű kérdések rendezésénél szórványosan s az igazgató és igazgatóság teendőit összezavarja. Így pl. az I. rész, I. cím, 9. cikk 10. pontja szerint az igazgatóság kötelessége a formaruha és az énekeskönyvek közhelyen való megvizsgálása. A 83. cikk szerint könyvtárnokot az igazgatóság

² Sándor János: A székelykeresztúri unitárius gymnasium története. 148. l.

teszen „mindig deákból, tekintettel lévén annak vagyonára, integritására“. A következetlenség abból áll, hogy a törvény szerkesztője néhol az „igazgatóság“ szót használja „igazgató“ helyett. A 84. c. szerint a kollégiumi igazgatóság nevezi ki a köztanítókat a rektor és pedagogarcha ajánlatára, továbbá a közérővezetőt és 12 tagból álló közerőt. A 97. c. szerint pedig a főnök a kollégium pénztárából az iskolai díjakból „az oskolai igazgatóság assignatioja nélkül“ semmit sem költhet.

Az 1839. évi aug. 29-iki Főtanács által alkotott törvények néhány pontban az 1840. évi bölöni zsinat által módosítottak s 1840 szept. 1-én életbeléptek. A törvény által alkotott igazgatóság első ülését 1840 szept. 5-én tartotta Pataki József felügyelő-gondnok elnöklete alatt. Jelen voltak: Székely Sándor, Brassai, Kriza, jegyzett Székely Mózes rektor. Első tárgy volt a köztanítók kinevezése: az oratorok és poéták theológiájának tanítására Koncz Gergely főnököt, oratoriára Kőváryt, a poétáknak Jakab Eleket, a syntaxistáknak Szabó Zsigmondot, az etimologistáknak Török Pétert, a conjugisták és comparistáknak Kis György Józsefet, deklinisták és olvasóknak Végh Mihályt. A 3-ik pont alatt „a felsőbb és alosztályú tanulók köztanítási óráit jobban rendszeresítik.“ Azután az esküdteket nevezi ki. Szeptember 12-iki ülésében díjszedői hivatalra kinevezi Kőváryt. Foglalkozik az ifjúságnak az egyenruha bölöni zsinaton tett módosítása által származott terheltetések elleni kérelmével, melyet nem teljesít, mert kérésük tárgya „az oskolai igazgatóság hatóságát“ felülmulja. Tárgyalja az iskola épületében, felszereléseiben esett romlások, hiányok kijavítását, kipótlását, iskolai díjak kirovását, elengedését. Határozza, hogy szolgákon kívül karikás ágyban hálni senkinek sem szabad, hogy „az iskolai jövedelmek ne csonkuljanak.“ Szeptember 24-iki ülésen Iszlai László elnök javasolja, hogy az éneklésben és hangszereken való játszásban kitüntetett ifjaknak jutalmul 100 frtot tűzzenek ki. Az énektanító fizetését, hangszerek megszerzése módját majd akkor fogják megbeszélni, mikor a másik felügyelő-gondnok, gróf Bethlen Ferenc is jelen lesz. És így tovább. Az igazgatóság jegyzőkönyvének I. kötete 1840 szept. 5-től 1848 május 11-ig tart.

Ez az első törvény nem írta ugyan elé szabatosan az igazgatóság hatáskörét, de a gyakorlati élet lassanként kialakította úgy, hogy a homoródalmási 1845. évi zsinat által alkotott új törvény e tekintetben már szabatosabb. Ennek 43. §-a szerint a törvények végrehajtására ügyelnek az iskolában bennlakó és azonkívüli „hivatalkodók“. Amazok: a főnök, jegyző, esküdtek (együtt az esküdtszék), szobagazdák, rendszolga. Külsők: a Fő- és E. K. Tanács, igazgatóság, mint testületek;

külön a főgondnokok, (kik közé a püspök is értetik), felügyelő-gondnokok, igazgató, pedagogarcha, professzorok.

Az 51. §. szerint az igazgatóság tagjai: a) felügyelő gondnok, a professzorok és helybeli pap. Elnök: a jelenlevő idősebb főgondnok, gondnok nem léte esetén az idősebb professzor. b) Tárgyai: minden reábízottak, különösen a tanításnak s iskola dolgainak folytatása feletti felügyelet. c) Hatalmában áll a törvények alkalmazása, valamint a rendnek, tisztaságnak szoros fenntartása iránt részletesen rendelkezni. Rendeleteinek minden iskolatag szintűgy, mint a törvényeknek engedni köteles. d) Szükség esetében a fennálló törvényeket módosítani az E. K. Tanácshoz folyamodik. e) Harmadfoku büntetést igénylő esetben hozott ítéletet megvizsgálás végett minden felhíváson kívül önként az E. K. T. elé terjeszti az aziránt hozott esküdtszéki ítélettel együtt. Ez értetik azon esetre is, midőn a harmadfoku büntetést csakis az esküdtszék alkalmazza, ha szinte annak helyét az igazgatóság nem találta volna is. f) Ha valamely tárgyban valamely igazgatósági tagnak annyira határozott vélekedése van, hogy abban különvéleményt adni látja szükségesnek, az olyan tárgy a különvéleménynél fogva elhatározás végett az E. K. Tanács elébe terjesztendő. g) Hivatalos eljárásairól jegyzőkönyvek vizsgálat alá való bemutatása által az E. K. T.-nak minden iskolai év végével számol.

Ez a törvény eltér az előbbtől három pontban: egyik az, hogy hivataloskodókról, tehát egyénekről és testületekről beszél; másik az, hogy a tagok közzé beveszi a helybeli papot és elnökül statuálja a jelenlevő idősebb főgondnokot; a harmadik, hogy hatáskörébe utalja a régi igazgatói szék, mint appellatorium fórum alá tartozott fegyelmi eseteket.

Az 1871. évi törvény megint nem foglalozik külön sem az igazgató, sem az igazgatóság teendői és hatásköre megállapításával, sőt a hatásköröket némileg összezavarja, midőn olyan teendőket, melyeket addig nyilvánvalóan mindig az igazgató végzett, az „igazgatóság“ hatáskörébe utal s az igazgatóságéit az E. K. Tanács elébe. Pl. a köztanítók kinevezése átment a Tanács hatáskörébe, az igazgatónál egyedül a szobagazda kirendelése maradt.

Ez tette szükségessé az 1878. évi *Utasítások*³ megalkotását, amely a gondnokok, igazgatóságok, igazgatók, tanárok, könyvtárnokok hatáskörét és teendőit szabályozza Az igazga-

³ Utasítások, melyeket az unitáriusok egyházi Főtanácsa 1878 aug. 26. a felsőbb iskolák felügyelő gondnokai, iskolai igazgatóságai s ezek jegyzői, az isk. igazgatók, tanárok és könyvtárosok számára megállapított. Kolozsvár, 1878.

tást az igazgatóság végzi. Tagjai: a felügyelő gondnokok, tanári kar és igazgató. Havonként egyszer ülést tart, szükség esetén többször is, ha a gondnok, az igazgató vagy két tag szükségesnek tartja. Elnöke: egyik felügyelő gondnok, akadémizálás esetén a legidősebb tanár, előadója az igazgató, jegyzőjét maga választja egy évre. Hatásköre: „a közigazgatást az igazgatóval intézeti, felügyeli, ellenőrzi, az igazgató helyettesítéséről a legközelebbi tanácsülésig intézkedik, tagjai által beterjesztett fegyelmi ügyekben elsőfokon, esküdtszékről felebbezett ügyekben másodfokulag bíraskodik. A felszereléseket, gyűjteményeket gondoztatja, leltárakat számontartja, számadásokat megvizsgálja, felterjeszti. A tanerők beállításáról gondoskodik, tantervet, tankönyveket megállapítja, osztályfőnököket állít be, órákat beosztja, egyletek vezetésére felügyelőket nevez, számadásaikat beszerzi, megvizsgálja, ünnepélyekre engedélyt ad. Iskolai év kezdetén szükséges teendőket, mint hivatalnokok kinevezése, ösztöndíjak, javadalmak odaitélése, iskolai díjak elengedése stb. végzi. A vizsgálatok idejét, rendjét meghatározza, az osztályozást végzi, jutalmakat odaitéli, szünetek idejét meghatározza.

Ez az Utasítás szabályozza a század végéig az igazgatóság teendőit, amennyiben a segélyezésre vonatkozó állami szerződés megkötése után az állami tantervnek s részben az állami rendtartásnak is kötelező követése nem tett szükségessé attól való eltéréseket.

3. fejezet.

Felügyelő-gondnok.

Felügyelő-gondnoki állás először a tordai gimnáziumnál szerveztetett, még pedig az 1681. évi ádámosi zsinaton, egy évvel megelőzve a reformátusokat, kiknél P. Szathmáry Károly szerint (A gyulafehérvári—nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagyenyed, 1868.) előbb az 1682. évi enyedi közgyűlés, „mely az iskolára nézve új korszaknak veti meg alapját”, majd az 1713. évi nagyenyedi általános gyűlés választott a főiskolák és egyházmegyék részére gondnokokat. Varga Dénes (A tordai unitárius gimnázium története. Torda, 1907. 218.) nem tud erről a zsinati intézkedésről, mert — szerinte — az 1778. évi szent-ábrahámi zsinat tett gondnokot először, miként a kolozsvári kollégiumhoz. De más volt az oka a szervezésnek nálunk és a reformátusoknál. Náluk az orthodox nemzeti fejedelemség alatt volt a fejedelmi tanács. A fejedelemség megszűnván,

szükségessé vált ezzel a tanáccsal egyenlő értékű testület felállítása. Szervezték tehát a supremum consistoriumot, a főkurátorokat és a főiskolák részére a gondnokokat. S itt is megjegyezhetjük, hogy a supr. cons. az országgyűlések alatt tartott gyűléseket, mint nálunk. Nálunk az 1681. évi zsinati végzés megokolása és az 1687. évi kissárosi végzés mutatja, hogy a diákok rendetlenségei és kihágásai, valamint a kollekták kezelése körüli zavarok voltak a szervezés oka.

Az ádámosi zsinat (jkv. 126.) végzése: minthogy az ész kívánja, hogy az ifjúság a becsület törvénye és korlátai között tartassék, hogy a törvényes rendet megtartsa s a rendetlenséget és zavart kerülje s ha nincsenek, akik az ellenszegülőket és lázongókat megfékezzék, az ifjúság könnyen vesztébe rohan, azért végeztetett, hogy az iskolának *kurátorul* tétessenek az aranyoskői esperes és a helybeli pap, kik legyenek az iskolának gyűjtött elemosyna perceptorai s adjanak számadást a Főtanácsnak és zsinatnak. Teendők: az iskolai vizsgálatokat megtartani, a leckéket a rektornak előírni, minden más teendőt szorgalmasan elvégezni, magukhoz vévén tordai nemeseket, ha a dolog úgy kívánja s ha az ügyet nem tudják elintézni, tegyenek jelentést a kolozsvári praelatusoknak s ezeknek segítségül legyenek. Az iskolában az abususok megszűnjenek és legyen „*reformatio constitutionum*“. Úgy látszik azonban, hogy ez a végzés nem hajtatott végre, mert 6 évvel később, az 1687. évi kissárosi zsinat megint két kurátort rendel a tordai iskolának: egyik a tordai pap, másik kolozsvári, ki legyen tagja a gen. konzisztóriumnak; ezek assumáljanak maguk mellé a nemes pátrónusok közül egyet, hogy „minden suspicio evitáltassék és a jóltevők alamizsnálkodásra gerjesztessenek“; a schola ládáján legyen két zár; a két kulcs egyike az egyik, másika a másik kurátornál; pénzt együtt vegyenek ki belőle s a septimanalist és a fizetéseket quietantia mellett adják ki. És évenként számoljanak el a gen. konzisztóriumnak. Erre a végzésre azért volt szükség, mert a „tordai eklézsia bonumi igen megfogyatkozván“, az iskola fenntartásának terhe lassanként előbb a kolozsvári eklézsiára, majd 1716—1718. évek után, a „státusra“ nehezedett. Az 1661. évi szentlászlói zsinat a tordai iskola építésére szükséges alamizsnák gyűjtésére az egyes körökből papokat rendel. 10 év múlva, 1671-ben a kövendi zsinat, a püspök előterjesztésére, a tordai iskola fenntartására „önkéntes adományozást“ rendel a papok között. Az adakozók sorát a püspök nyitja meg évi 4 frttal. A következő évi kolozsvári Főtanács, minthogy a múlt évben „a papok voluntaria oblatiora ígérték magukat“, most már világi urakat választ a gyűjtésre. Így ment ez 1724-ig, mikor az árkosi zsinat megha-

tározta, hogy a két iskolának egy pénztára s egy pénztárnoka legyen (*communis massa*). Ez az oka, hogy az iskola főgondnoka a 18. század elejéig a plebánus, később a püspök s hogy 1681-ben szervezték a kurátori állást.

Kolozsvárt ez az állás egy századdal később, az 1778. évi szentábrahámi zsinaton szerveztetett. Itt is az anyagi fenntartási eszközök hiánya, illetőleg ezeknek még ki nem alakult rendszertelen kezelése tette szükségessé az állás szervezését.

A zsinat végzése így szól:

A kolozsvári kollégiumnak inspectorává unanimitati voto választatik Mélt. Suki László úr, az úr mellé pedig rendeltessenek két exactorok és egy notarius.

A kolozsvári kollégium beneficiumait az Inspector úr inventáltassa és a kollégium seniora és exactora mellé rendeltessék *secularis adjunctus*, kivél de perceptis et erogatis magokat quietáltassák, hogy igazabban constáljon a perceptum és erogatum s a ratio és az inventarium szerént jobb móddal exigáltathassák; a ratiót pedig a generale consistoriumkor az inspector úr a főcurator úrnak transponálja, hogy a consistorium censeálhassa s a ratiocinansokat per generalem notarium absolváltathassa annuatim.

A collecta pénznek mostani perceptor id. Ágoston István uram légyen a perceptora és erogatora, kinek a status personalis transponáltassék és supra competentiam senki commissiojára ne tartozzék többet erogálni sub poena refusionis.

A legatumoknak constituáltassék egy *secularis perceptor*, akinek erga recepisse az eddig volt contractusok transponáltassanak és ezután való legatumok is penes protocollationem kezéhez deponáltassanak. Aki ezekre vigyázzon:

1. Készítsen ahoz illendő diariumot.
2. Az interest, akárki légyen az, ha annuatim punctualiter nem administrálja, mindjárt absque personarum respectu végye fel executione etiam mediante és elocálja cum consensu D. Supr. Curatoris et Consist. Claudiacorum.
3. Az új legatumokat is elocálhassa cum consensu praescriptorum.
4. A legalis interestből pótolthassék az inevitabilis necessitas, sőt, ha a collectából a personalet ki nem fizetheti a cassae perceptor, ebből az interestből pótolthassék; ami ezekből megmarad, 100 frt mindenkor a cassában maradjon pro eventuali necessitate, azon feljül, ha leszen interest, váljék capitalissá.
5. A collegii inspector úrnak tetszésére hagyatik, mikor tetszik az administratiót megvizsgálni.
6. A perceptor a generale consistoriumkor ratiocináljon, de úgy, hogy ha az interest a contractus idejétől fogva intra annum fel nem kél, difficultásban tétetik abban az esztendőben és más consistoriumkor a ratiocinansoknak pro liquido exponáltatik.

A tordai iskolának is rendeltessék pari modo egy inspector és a legatumoknak *secularis perceptora*, aki a fennebb írt punctumok alatt tégye kötelességét, hogy a gen. consistoriumnak a ratiót az inspector repraesentálhassa.¹

¹ Uzoni-Fosztó id. m. III., 719—720. l.

Amint látjuk, a felügyelő-gondnok teendője csupán az anyagi ügyekre terjed ki. Szinte azt mondhatnók, hogy nem más, mint ma a pénztári ellenőr hatásköre.

Az 1784. évi szentlászlói zsinat intézkedett általánosságban instructio készítéséről.

Az 1797. évi szept. 20-iki főkonzisztórium az inspectori utasítást így állapítja meg:

1. Sürgesse a kamatok beszolgáltatását, a tőkét, ha veszélyben van, végrehajtással is igyekezzék felvenni s e két dologban segítsen a perceptornak.

2. A perceptori kasszát minden angáriában legalább egyszer vizsgálja meg, a tőkét törvényes kamatra jó helyekre adja ki szerződés mellett s a pénztárban a fizetéseken kívül csak annyit tartson, amennyit a perceptori instrukció előír.

3. Az adósleveleket a levéltárból vétesse ki, protokolláltassa.

4. A cassae administratoria comissio beleegyezése nélkül a kiadásra a perceptornak nem adhat utalványt.

5. Láttassék a perceptori utasítás a számadás tárgyában.

6. Vegyen reversalist a perceptortól.

Ez az utasítás is a pénztárnok felügyeletét, ellenőrzését és támogatását teszi a felügyelő-gondnok teendőjévé. Az intézet szellemi irányításában nincs semmi teendője.

Az utasítás ez egyoldalúsága lehetett az oka, hogy az 1805. évi kissolymosi zsinat megint utasítások készítését sürgeti: „minden eklézsiái előjárók, úgy minden fővebb s alsóbb iskolák előjárói és főkurátorok számára is készíttessenek instructiok, melyekben azoknak minden kötelességeik befoglalva legyenek.“ Ez a zsinati meghagyás, melyhez még egy közbeeső alkalmi mozzanat is járult, volt az oka, hogy 1809-ben végül elkészült egy felügyelő-gondnoki utasítás,² melyben a gondnok hatásköre a vagyoni ügyeken kívül kiterjed az ifjúság előmenetelének, erkölcsi magaviseletének és fegyelmezésének ellenőrzésére s különösen kiemeli vizsgálatok idején a cenzori kötelességet, amely „egyenesen“ illeti a gondnokokat, kik — ha tehetik — „az examenen mindvégig jelen legyenek és a tanulók igyekezetekről s profectusokról hiteles jegyzékeket vi- gyenek s hogy a classificatiok ezek szerint is tétessenek, arra figyelmezzenek.“

² Tóth György (Az unitárius egyház rendszabályai III. 2 2 l.) téved, midőn azt állítja, hogy a kollégiumi inspektori utasítás 1812 évi Főkonz. idejében még nincs meg; ugyanazon lapon csillag alatt meg azt, hogy az inspektor kurátori utasítást a repr. konz. 1809 jul. 9-én adta ki.

Az új utasítás létrejöttének körülményei a tordai iskola viszonyaiba világítanak be. Csipkés Elek ottani isk. felügyelő-gondnok ugyanis panaszt adott be Barabás Dávid rektor ellen. Egyik panasza az volt, hogy fogvatkozásokat tapasztalván az ifjúság tanulásában és erkölcsében, tanácskozásra hívta őt, de az nem ment el. A másik az, hogy a rektori háznál korcsmárlási jogot gyakorol, miből sok hiba származik s azért örökre törölni kéri. A repr. konzisztórium nevezetes fogvatkozásokat sem az elrendelt vizsgálatból, sem az examenekről való jelentésből nem lát. De inti a rektort is, gondnokot is, hogy „kiadandó instructiojuk” szerint az ifjúságra közösen ügyeljenek, egymással ne versengjenek, egymást ne sértegetsenek. A korcsmárlásra nézve: a maga borát szabad kimérnie, nyereségre vásárolt bort azonban nem árulhat; a magáét igen „a rektor—professzor jussának fenntartására, melyet senkinek még csak kérdés alá sem szabad hozni.” Sőt státusunk és gimnáziumunk ezen jussára vigyázni az inspektor-kurátornak „egyenes kötelessége.”

A következő szám alatt aztán határozzák, hogy az inspektor-kurátorokra nézve egy Kolozsvárra, Tordára és Keresztúrra kiterjeszhető utasítás készíttessék. A következő ülésre elkészül s határozzák, hogy az inspektor-kurátoroknak „pro observamine”, a rektoroknak „pro sui in hujus conformitate directione” kiadassék.

Ez az utasítás így hangzik:

A Kolozsvári Unitarium Kolegyiom és Tordai s Székely-Keresztúri Gymnasiumok Secularis Inspector Curatorainak Instructiojok.

1. A Fő Consistorium alatt Superintendens és Fő Curator Atyánkfiaként lévén a Kolozsvári Kollegiumnak és Tordai s Keresztúri Gymnasiumnak Fő Inspectorai, amidőn csak hivatalbéli kötelességeiknél fogva az írott Collegiumot s Gymnasiumokat illető dolgokban azoknak ordinarius vagyis Inspector Curatoraihoz rendeléseket tesznek, azokat híven és szorgalmasan teljesíteni s de effectu relatiojokat megtenni kötelesek. Egyébiránt is:

2. Az inspectiojok alá bízott kollegiumnak és gymnasiumnak mindennemű jussaira, épületeire, fekvő és felkelhető javaira, leveleire, protocolumaira, cápítalisaira, jövedelmeire s ezeknek igazán és jó móddal kellető administratioira, rector atyánkfiak közbejövetelekkel vigyázzanak és vigyáztassanak; s ha ezek aránt hibát, hátramaradást, annális inkább kárt tapasztalandanának, ezt a rectornek való atyafiságon e. yelértéssel (aki ha maga is efféléket tapasztalna, azokat az inspectoroknak jelenteni köteles) orvosolni és helyrehozni igyekezzenek; a consistorium eleibe tartozó történetek iránt pedig maga idejében referáljanak.

3. A tanuló ifjúságnak erkölcsére és külső magokviseletikre figyelmezzenek; s ha mi rosszat, vagy az oskolai törvények és rendtartások ellen való cselekedeteket tapasztalandanának, vagy mások jelentenének, azokat a rectornek hírrétetni s magok részéről is a hibák megorvoslásában belétekinteni, kötelességek leszen. Valamint az is ellenben:

4. Hogy a tanuló ifjúságnak a consistorium által meghatározott beneficiumai, úgy mint a Divisionális és Praemiumbeli competentiájok kiadattas-

sanak; Joviális vagyis Recreationis órái megengedtesse; a közönséges tanító és tanuló házak is hidegeknek idején illendően melegítsenek stb.

5. A nagyobb excessusok történetében az appellatorium vagyis rectorale forum ülésében megjelenjenek s egyetértett akarattal az ifjuságra kiterjedhető imputatiokat, gyalázatokat és veszedelmeket megelőzzék; a bűnöst azonban az iskolai törvények szerint megfenyíteni, sőt ha a történetnek nagysága azt kívánandja, a consistoriumnak is a rectorral egyetértőleg feladni el ne mulasszák. E végre:

6. A rectorral mindenkor az oskolát és az ifjuságot illető minden dolgokban egyetértenek; a közjó előmozdítására törekedjenek, a privatismusnak félretételével a publicum dolgaiban a jó harmoniat gyakorolják.

7. Az oskolának tűz ellen való belső bátorságára s az egészség fenntartására megkívánható tisztaságra a rectorral együtt ügyekezzenek s vigyáztassanak.

8. Valamint a nagyobb, úgy a kisebb classisokban is a tanítások-k és tanulásoknak folyamatjait ottan-ottan experialni úgy a publica cassákat is visitálni az inspectornak kötelességéhez tartozik.

9. A publicum examenek idején a censori kötelesség inspector atyánkfiait egyenesen illetvén, amennyiben más szorgosabb kötelességük engedendi, az examenen mind végig jelen legyenek, és a tanulók igyekezetekről s profectussokról hiteles jegyzékeket vigyenek s hogy a classificatiók ezek szerint is tétessenek, arra figyelmezzenek,

10. A kollegyum és gymnasiumok cassái csak a rendes időre elhatározott végekre lehető erogatiokra rendeltetvén, magok inspector atyánkfiai ezekből tetszések szerint extra ordinaria akármely epensákra ne assignáljanak, hanem a mi olyas rendkívüli való szükséges és hasznos dolog adná elé magát, az iránt a rectorral egyetértve a consistoriumnak referáljanak. Utoljára:

11. Az annyiszor írott oskoláknak magoknak, úgy a rectoralis vagy professoralis házaknak és egyéb ezekhez tartozó jószágoknak régi, igaz és törvényes jussaikat s szabadságaikat mindennemű háborgatók ellen maga utján védelmezni az inspectorok kötelességük; és ellenben azokból maguk hasznukra valamit fordítani, annyival is inkább azoknak elenyészésére, vagy a mi több, elvesztésére mozdulatokat tenni, vagy azokra nézve csak conniventer is lenni, szabad éppen nem lészen.

Az utasítás nem hozott nyugalmat az utasításkészítés kérdésébe. Az 1812. évi Főkonz.-on „a belső rendből való előülő afia által előadatván, hogy ámbár azon konzisztórium által még az 1805. esztendőben az akkori jegyzőkönyv 15. száma alatt látható határozás szerint commissio rendeltetett volt is: a superintendensi, főcuratori, collegium- és gymnasiumokbeli inspector-curatori, rectori, inspector-curatori és perceptori instructióknak *megjobbítások és megújítatások* végett: mindazonáltal ezen határozás mai napig is egészben teljesezésbe nem vétetett, azért szükségesnek tartaná ezen határozásnak teljesítését“. A határozat az, hogy „az említett végzés ezennel megújítatik, végrehajtása pedig substitutus előlülő afiára bízatik,³ hogy evégre ottan kinevezettek közül, kik jelen lehet-

³ Tóthnál megint tévedés van. A 212. l.-on ez a „belsőrendből való előlülő“ P. Horváth M., a 217. l. aljegyzete szerint ez a „substitutus előlülő“ — helyesen Körmöci.

nének, azok mellé a repr. konz. tagjai közül végyen fel némelyeket. Ezt az előterjesztést nem lehet érteni. Hiszen az isk. felügyelőgondnoki utasítás csak egy néhány évvel ezelőtt készült s „megjobbítása és megújítása” nem volt időszerű. Ez látszik abból is, hogy a következő években többféle utasítás készült és fogadtatott el, de isk. felügyelő gondnoki nem s majdnem háromnegyedszázad telt el, míg az utolsó s ma is érvényben levő utasítást az 1878 aug. Főtanács megalkotta.

Az 1839. évi törvény az 1809. évi utasításnak azt a rendelkezését, mely szerint a felügyelő gondnok a diákok súlyosabb fegyelmi ügyeiben a felebbezési bíróságnak (appellatorium, vagy rectorale forum), vagy igazgatói székek elnöke, érvényben hagyja. Sőt a 134. cikk jogot ad arra, hogy mikor Kolozsvárról eltávozik, a püspökkel egyetértve maga helyett hivatali működése folytatására egy konzisztóriális tagot nevezzen ki. Az 1845. évi törvények ezt az igazgatói széket megszüntették, felebbviteli fórumként az igazgatóságot szervezték meg s így a felügyelő gondnoknak ez a hatásköri teendője megszűnt. Az 1878. aug. 26. Főt. a *felügy.-gondnokok*, isk. igazgatóság, ezek jegyzői, az isk. ig., tanárok és könyvtárnokok számára utasításokat állított meg.

Ez az utasítás abból indul ki, hogy az E. K. T. és Főtanács felügyeleti jogát és kötelességét felügyelő gondnokok útján gyakorolja, akik hatáskörükben mint azok kiküldöttei tekintetnek. Ennélfogva olyan esetekben, melyekről törvények, végzések nem gondoskodnak, nézetök irányadó. (1. §) Hivatásuk: gondoskodni, hogy a tanoda anyagi, szellemi és erkölcsi érdekei csorbát ne szenvedjenek, sőt előmozdítottassanak. Felügyelni, hogy a főhatóság intézkedései teljességbe menjenek (2. §.) Több gondnok lévén, mindeniknek joga van gondnoktársait tanácskozássra felhívni, az igazgatóságot összehívni, tanárokkal, köztanítókkal, tanulókkal szemben felügyelési jogát bármikor gyakorolni. Az elnöklés és közvetlen intézkedés joga és kötelessége a hivatalban idősbet, távollétében, vagy ha átengedi, a következőt illeti. (3. §.) A 4. §. az 1809. évi instructiora hivatkozva, kötelességeiket így állapítja meg:

a) Gondoskodnak, hogy az előírt tanterv és nevelési rendszer, a tanítási és fegyelmi rendszabályok foganatosítottassanak.

b) Gondoskodnak, hogy a felügyelésükre bizott iskola javai, épületei, tanszerei, könyv- s egyéb gyűteményei, jövedelmei, azok tőkái, okmányai károsodásnak kitéve ne legyenek. Mit ha az igazgatósággal orvosolni nem bírnának, az E. K. Tanácshoz jelenteni kötelesek.

c) A tanuló ifjak erkölcsi és külső magokviseletére figyelmeztetnek s figyelemmel kísérik, hogy a felállított iskolai rendszabály és törvény kellően megtartassék, a hibásokat rendre utasítják, a többszörös hibázók s erkölcsi vétséget követők kellően, szigorral való megfenyítéséről gondoskodnak.

d) Figyelnek, hogy a tanulóknak szánt javadalmak arra érdemeseknek jussanak, az érdemetlenekké lettektől pedig elvonassanak, hogy az egészség fenntartására szükséges tisztaság az intézetben fenntartassék.

e) Az egyleti vagy iskolai pénzt kezelőknél az igazgató-tanárral koronként pénzvizsgálatot tartanak.

f) A magán- és köztanulást, a tanórák meg- és kitartását figyelemmel kísérik. A magán és köztanítási órákon koronként megjelennek.

g) A közvizsgákat vezetik, a vizsgákról jegyzéket vezetnek s figyelemmel lesznek, hogy az érdemsorozatok megállításánál ezen jegyzések lehetőleg tekintetbe vétessenek s egyetértve az E. K. Tanács által kiküldött biztosokkal, a tanulás és tanítás állásáról, az ifjúság erkölcsi magaviseletéről az év végén jelentést tesznek az E. K. Tanácshoz (4. §.).

Panaszok felmerülése után, melyeket tanárok, segéd-, vagy szaktanárok egymás ellen, vagy az igazgató ellen, vagy kölcsönösen támasztának vagy amelyek tételnének a tanárok hivatalos működése, szahálytalan eljárása vagy mulasztása ellen, a panaszokat bevezetik, megvizsgálják, vagy maguk kiegyenlítik és elintézik, vagy ha olyanok, az E. K. T.-nak intézkedés végett bejelentik (5. §.).

Megjelennek az igazgatóság ülésein, azokon elnökölnek, a végzéseket a többség értelmében határozatilag kimondják. Kivánatra a kisebbség külön véleményét jegyzőkönyvre vétetik. A gyűlés végzéseit felebbezhetik. (6. §.).

Az 1864. évi kolozsvári Főtanács 32. sz. alatt következő esküformát állapította meg:⁴

Kolozsvári fő-, ügy tordai és sz.-keresztúri közép-tanodáink felügyelő gondnokainak esküformája.

Én N. N. esküszöm az egy igaz Istenre, a mi urunk Jézus Krisztusnak szent Attyára, hogy iskolai felügyelő gondnoki hivatalomban, teljese rőm és tehetségem szerint, hiven és igazán eljárók. Az iskola mindennemű javaira jó gondot viselek és viseltetek, semmit azokból helytelenül elkölteni nem engedek, hanem amennyiben lehetséges, igaz módon szaporítom, az iskola hasznára fordítom és fordíttatom. Az iskola mindennemű épületeire jó gondot viseltetek, azoknak romlásait megépítem. Egyházi Főtanácsnak, főgondnok uraknak és püspök úrnak, más előljáróimnak engedelmeskedem. Isten engem úgy segítsen, s úgy adja lelkem üdvösségét!...

Kollégiumi felügyelő gondnokok:

Suki László	--- --- 1778—1792	Istvánfi János	--- --- 1845—1850
Szentiványi Sámuel	1792—1812	Pákei Lajos	--- --- 1856—1864
Sala Mihály	--- --- 1793—1812	Brassai Sámuel	--- 1862—1897
K. Nagy Lázár	--- 1807—1836	Koronka László	--- 1862—1864
Pákei János	--- --- 1807—1822	Fejér Márton	--- --- 1864—1865
P. Horváth Károly	1812—1815	Hajós János	--- --- 1866—1899
Simén Elek	--- --- 1815—1845	Berde Áron	--- --- 1873—1876
Lázár Samu	--- --- 1815—1831	Kőváry László	--- 1877—1907
Sala Mihály	--- --- 1832—1838	P. Horváth Kálmán	1877—1892
Iszlai László	--- --- 1838—1843	Kozma Ferenc	--- 1892—1920
Gróf Bethlen Ferenc	1838—1875	Fekete Gábor	--- --- 1896—1907
Pataki József	--- --- 1843—1862		

⁴ Dr. Tóth György: Az unitárius egyház szervezete. III. kt. Kolozsvár 1921. 149. l.